

ԱՋԳԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՋԳԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՊՈՎՐԴՆԵՐ ԱՐՈՇՆԵՐ ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ ԿԵՆՏՔԷՆ ԳԼՈՂՈՒՄԻ

Դուն գիտես մէկ երկուս, ես գիտեմ՝ տաս երկուս:
Շանը զուկնը ցաւիլու ըլլայ, կ'երթայ պախմաւս
խոտ կ'ուտէ:

Անխելը ծանմը ճղէրին կը փաթթուի, կ'երթայ գլու:
Մինչեւ մէկ շտապ, երկուր ծնոր չես կընար ձգել:
Ես գիտեմ ջի քարուղ կու տան, եւր իրարու սաշիկ
կու տան:

Անկէ հաւկերի գետող մէջը ղեղնուց չի գտնիր:
Ամէն քան քարկընալէն կտորի կու:

Խոնկն ու միմ ուն, ժամուս դուռը չի հանդպիր:
Պիւլակուր ոսկի խաֆէւը դրին, նորէն ա՛ն կ'ընանս
վիթանս քսալ:

Աստուած մէկ աշուղ մէկալին կարօտ չընէ:
Տանտ տանմ, տանմի կոթիկ վրայ: (Խօսքին վրայ պնդել
լամառութեամբ:)

Հազար դուրրոյն ղեղը տէրման չէ եղեր փարայի մը
գեղը բռնէր է:

Մի մոռգրն ուրիշը նտրէն կու պայ քու գլխուղ:
Բայ ամսինն մէկնը քնոր մամս ալ գիտնայ կու:
Ժողը ինկաւ ոռ ինկաւ, գետը ինկաւ խնդղուցաւ:
Անոր քատսուն հաւկերին ձուածող մը չ'ըլլար:
Չեղքի մասններէն որն ալ կտորն ցաւ կու տայ:
Աս սն գիտած ստոսանմներէն չէ որ մէկ խաշ հանելով
հալածուի:

Թափելով գնաց, ժողովով եկաւ:
Աստուած տայ որ չհարցնէր թէ դուն որո՞ւ տղան ես:
Ինչ, դուն վերի արտի ցորենն էիր:
Խօսուն զատ ամէն քան բուսած է աս մեր գլխուն:
Աղէկ վարդը իր հողին վրայ բուսիկ կու:
Ջաւահղ աշիկն է, ուրիշի տան ծրաղ է:
Կու գամ սրկու էշով ու մէկ կուռով:
Առէն մարդ իր խնջողը գտնէ կու:

Տնովն դպարով շրնով անոր ծարարը չ'անցնիր:
Չուն ու ծուկը մէկ թափայի մէջ չնմ եփիր:
Իրարու հետ անանկ սիդով մն քի, մինակ կերած
խանսին զատ տեղ կ'երթայ:

Հին գեղին տոր օրէնք չ'ըլլար:
Ամէն ծաղիկ հոտ չունի:

Երազ պատմելը սրտի գաղտնիքը մատնել է:
Կետուր մնաւ, սեղոյ լայնցաւ:

Միսը եղունգէն չի զատուիր:
Մի ըսնր թէ տղաս մեծցաւ, ըտ, ցաւերս մեծցաւ:

Քուն եղուն ալ մէկ է, պաղած մեռնի ալ:
Նեղ օրերուղ դրացինը քեզի պէտք է:

Դուրը դար վար կը վազէ:
Ցրապիղով

Հաւաքող ՆՏԱՆ Գ. ԽՏԵՆԱՄ

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՐ ԺՈՂՈՐ ԻՌԱՍՈՒԿԱՆ ԵՋՆԻՐԷ

ԺԵ.

Նշանի մէջ:

Ը ուղեւաւ դարձած եմ, ես «Մ. Ի. Կոստ»
իր ցուպի անկած՝ դարձեալ կը ճեղքէ կանաչա-
դոյն ծովը: Առաւօտեան ժամը 11է. օդը պայ-
ծաւ, ծովը խաղաղ. եւ ա՛հ սեղանայարարի
հնչակը կը հրաւիրէ զմեզ նախաճաշի: Ի՛նչ անոր-
ժական ձայն՝ երբ ստամոքսի պարագաւթինն
գլքեղ կը նեղէ, մանաւանդ՝ եթէ սորման ալ
կատարեալ բացակայութիւնը վտահուիթիւն
կ'ազդէ որ գլխայ պտոյտը պիտի չզպ կէս ճանա-
պարհին զքեզ խանգարելու: Կը խոստովանիմ որ
ճանապարհորդները բնաւ դանգաճելու տեղի
չունենին՝ այստեղ իրենց արուած ճաշէն: Մարտին
հիփիփախի հետ լըվէ նստած՝ լեւոյցի երկու
փոքրիկ բաժակ առաւական լըվայ (օղի), մէկն
անոր, միւսն ինձ՝ որպէս թէ անորժակ բանալու
համար, որ արդէն բայց էր Վօղկայէն վերէր գա-
նալան զոգոսէն (Գլէ) եւ ապա երկու տաք կերա-
կուր (առանց արգանակի), կէս շէշ խրիմի գինի:
Զաղցրեղէն, պտուղ եւ Կօֆէ՝ կատարելապէս
բաւական եղան կաղաւթելու զմեզ եւ գոհացնե-
լու մինչեւ ժամը 5, որ ժամանակ ճաշի կերակուր
թիւր պիտի կրկնապատուէր, միւս պիտիներ նոյն
մնայով. նախաճաշի ժամանակ 28 հոգի էինը
նստած սեղանի 13 կին եւ 15 այր: Խօսակցու-
թիւնն ընդհանուր էր, որուն եռանդով գաւառած-
էր բոժիչ սեղիկըս. իսկ ես թիչ կը մանակցէի:
Այնտեղ կային պետական պաշտօնատէրներ, վա-
ճառականներ, ուսուցիչ, ուսանող եւն, մէկ խօս-
քով՝ բոլոր դասակարգերու խառնուրդ մը: Չա-
նազան դոյն եւ կերպ առնելէն վերէր՝ խօսակցու-
թիւնն, որ նաւազնացութեան եւ նաւուս շէնքին
կազմութեանը վրայ էր, յանգեցաւ այն երակա-
ցութեան, որ մեր շողենաւը՝ ժամանակին պահան-
ջած բոլոր յարմարութիւններն ունէր եւ ես չէր
մնար եւրոպական բնկերութիւններու՝ ուղեւորաց
խաղակցուած այս կարգի շողենաւերէն: Մեր
հրաձգանաւորի օգնականն սկսաւ սեղանակիցներու
խնդրանքը նկարագրել մեզ մանրամասն նախ
կազմուածքն, որ արդէն ամենուս ալ յօշափելի
էր: Անիրաւութիւն պիտի համարէի, եթէ ծովի
ու ցամաքի վրայ դրած ատենա, շմոռնայով նսեմ
այնպիսի տեղերն, ուր մատուրապէս միայն կը
չըլազայէի բնիկ երգողներուն հետ (ինչպէս Ազո-
վեան ծովեղերէն), զանց առնէի այն ապաստանա-
բանն, ուր ամբողջ օրեր ալ գիշերներ կ'անցընէի
եւ որ կը պահէր, կը կերակրէր, կը հիւրընկալէր
եւ իր վրայ բարձած իր տանէր զմեզ քաղքէ
քաղքէ, երկրէ երկիր, իւր կուրծքը դէմ տալով
ամէն վտանգի եւ այէկածութեան. մանաւանդ որ
մեր նաւը Սէւ ծովու վրայ շրջապայուղ առաւական
նաւերուն եթէ ոչ լաւագոյնը՝ գէթ լաւերէն
մէկ կը համարուէր:

Կեր «Մեծ Իշխան Առաքանդի» ծնած է, պայծառ շինուած՝ 1891ին, Նեու. կեաւ. քաղաքը, եւ շրջապայթեան հանուած հետեւեալ տարւոյ փետրուարին։ Ուրեմն այս ուղեւորութեան միջոցին (1892) գեւ. շորս ամառան էր, յաղծ, առողջ եւ պատրաստ ամէն վրասն զգնալու ելաւ։

Մեծ Իշխան Առաքանդին Նիկիւլայեվիչէ մեծագործ գեղեցիկ արձանն է նաւուն ցուակը փայլեցնողը, որուն վերջին ծայրը հաստատուած է ծովային զանգակն՝ իրեւ նաւուն ժամացոյցը։ Կէսուրան ժամը 1ին զանգակը մէկ կրկնակի հարուած կու տայ (այսինքն՝ մէկ աջ եւ մէկ ձախ)։ Ժամն 2ին՝ 2 հարուած, 3ին՝ 3 հարուած եւն. առանձին հարուածներ ունի 8, 9, 10 եւն. ժամուան համար։ Երբ մշտեց դատած է նաւուն խորիսն նետած կեցած ժամանակն, այս ժամացոյցն է ազդանշան (signal) տուողը. իսկ գնացքի տակն՝ շուգւյ սուղիւ։ Հողեմարին երկայնութիւնն է 303 անգղ. ոտը, լայնութիւնը 37, բարձրութիւնը 25. եւ բարձր ժամանակ 17—18 ոտը կը նստի ջրի մէջ. տարրուծութիւնը 2000 տալիսառաշտի է։ Ուղեւորաց անգըր ունի առակին կարգը 97 հատ, երկրորդը 52, իսկ երրորդը նաւայարկին վրայ կարող է առնել մինչեւ 600 հոգի։ Նաւը եւնայարկ է։ Առաջակողման կայմին վրայ. որուն երկայնութիւնը 95 ոտքէն պակաս չէ, շնթարգել կայ հաստատուած։ Այս կայսը կը պահէ իր ջրով երկու կարեւոր բան, միմեծ շողեշարժ ջրհան, որով վարի յարկին կամ պահեստի անգոյն մէջ լցուած ջուրը դուրս կը հանուի. եւ մի պահեստի խորիսին։ Իսկ երկու կողմին հաստատուած են երկու շողեշարժ բեռնարար լծակներ, ծայրերը շղթայ եւ բեռն անցուած. որոնց գործն է բեռ դուրս տալ եւ բեռ ներս առնուլ։ Այս լծակներուն շուրջն է որ կը լսուին մայնա եւ ձկնա անվերջանալի մօրիոնակ մայնանք։ Մայնա կը կանչէ բեռներու բնդունելութեան վրայ կեցող նաւատին, եւ ահա մեքենապետի մեքենան. մէկ շարժամբը լծակին ծայրի շղթան, օղակ օղակ դաշարելով եւ իլացուցելով աղմուկ կ'իջնէ վար, ուր բանուորները շղթային ծայրին շուռնով կ'ամրացնեն վեր ելելուն բեռն, երբ այս գործողութիւնը կատարուած է՝ ձկնա կը գոչ նաւատին. եւ լծակի շղթան՝ մեքենապետի մեքենան մի այլ շարժամբին եւ աստակալին աղմուկ կը բարձրանայ վեր, հետո բերելով այն բեռն որ կամ նաւին պահեստատեղին պտի իջնայ կամ նաւամատուցին վրայ։ Այս երկու գործողութիւնն իրենց ժամանակին դադարեցնելու համար պետք է օտոյ բառն, եւ ահա լծակը կը դադրի շարժելէ։ Այս երեք խօսքը՝ մայնա, ձկնա եւ օտոյ՝ նաւի մէջ ամենէն աւելի յաճախ լսուած բառեր են, զոր ամեն ուղեւոր բերելու գիտէ։ — Նաւայարկին վրայ է շողեմարու բուլլառը, ուր 3րդ կարգի ուղեւորներն հրաման չունին մտնելու, եւ որ՝ մտնաւանդ լաւ եղանակին միտ ծածկուած է զօսմաներով։ — Վերի յարկին վրայ է նմանապէս շողեմարու հրամանատարին (առաջին նաւապետին) սենեակը։ Վերին 4 շողեշարժ արուեստասուն օդափոխ գործիք (ventilateurs) դէպ ի վար, առաջին կարգի օթեակներուն

մարուր զով օդ կը մատակարարեն, եւ այնպիսի զգայի բարեփոխում կը մուծեն ոթեակներու օդին մէջ, որ երբ նաւայարկին վրայ ջրմու թիւնը 40" է, օթեակներու մէջ կ'իջնէ 14" — 15"։ Նաւի կողերն շուրջը՝ դրսի կողմէն՝ ազատիչ կոլուած սունկե օղակներ կան հաստատուած։ Արեւը նման օղակներ կան վարի օթեակներու մէջ ալ, որոնք պիտի ծառայեն ճանապարհորդներուն՝ նաւարեկութեան ժամանակ՝ ծովու երեսը մնալու շուտ զանելու համար։

Առաջին օրահը մտնելու դաւթին մէջ, ինչու անգղան կայ գրուած. եւ իրար, ներկայ դարուս մէջ, քաղաքակիրթ երկիրներու նոյնպիսի մի վայրն որ դուստրուներու է առճամնուած, չի կրնար առանց թղթախորէ մնալ... Ինչու ուրեմն բացառութիւն կազմէ շողեմարն որ նոյնպէս բնակարան է թէպէտ շարժուն, ուր ժամանակն սպաննելու, համար ընթերցանութիւնն է ննջելէ զտու ուրիշ միջոց չկայ. եւ ահա օրւան մեծ մասը ճանապարհորդներու խումբը շարուած գրաւուած է այն կանաչ սեղաններով, կամ թղթախորէ կամ ալ չանտի (échees) ծառայեցնելով իր ազատ ժամերը։ Նոյն դաւթին մէջ կայ ուրիշ գործիք մ'ալ որ նոյնպէս ունի հետաքրքրուող. ներ, այն է՝ պատի ծանրաշափը, ամենայն դրամենամեծ ուշագրութեամբ կը հետեւի անոր պաթին, եւ բոտ այն՝ զներք կը կարգադրէ։ Մենք՝ իժէ լաւ կը դաշարելի՜ք՝ կ'ուրախանալիք, իժէ գէշ՝ կը տխրէիք, որ շատ ալ անբնական չէ, մանաւանդ ծովի վրայ։

Գու՛մէր կը մտնեց առաջին կարգի չքեղ օրահն, որ թէ իրեւն դահլիճ կը ծառայէ եւ թէ իրեւն սեղանատուն։ Սրահը 10 ոտը բարձրութիւն ունի, շատ գեղեցիկ է զարդարած, եւ այս մասին կրնայ պատուին միջիլ ամենէն ճաշակաւու գահալիճներու զարդարանքին հետ։ Պատերը ծածկուած են մարմարով եւ հայեկներով, որոնց մէջտեղի կըրակ փողիքի պատուհաններին լոյն առատութիւն կը տարածուի ներսը։ Պատերու բոլորաթիւր՝ ճոխ կերպասով պատած թիկնաթոռներ են շարուած. իսկ սրահին ծայրը գետնուած գաւառի երաժիշտ ուղեւորներու տրամադրութեան ներքեւ է միշտ՝ իրենց թախիճը փարատելու կամ շրջապատներուն հաճոյք պատճառելու համար։ Որչափ քաղցր կը հնչէ մեր ականջին դաշնակի իւլիճիճիքո (clavier) արտադրած ձայնը, երբ ոչ մըրկի անհզ հնչիւնն է ոչ անհանդարտ ծովի կատաղի մահալիւնը կու գային խռովել մեր լսելիքն եւ պոյտ տալ մեր գլխին, Գաղղիայի սիկին մը կար Նալու. ռոսիական մեղի ընկերացած, որ դաշնակին կերպով կ'ածէր դաշնակին վրայ, եւ պահ մը մոռցնելու կու տար ծովային ուղեւորութեան բոլոր անհանդարտ ժամերը։ Երաժշտութիւնը լսելէն վերջո՛ւ ուղեւորը, նոյն գոհ տրամադրութեան մէջ՝ կրնար նստիլ այնտեղ փառաւոր գրաւեալնի առջեւ եւ իր սիրելեաց նամակին գրել, որոնք կը տարւին իսկոյն շողեմարին թղթախորէն սենեակն, ուր երկու պաշտօնեայք կան յատուկ թղթակցութիւններ բնդունելու եւ ուղարկելու համար։ Իսկ երբ ուղեկիցը զրաւելալ է իր պատրաստակն

մարերը թղթի վրայ առնելով, դու կարող ես գրասեղանին վրայի գազարանէն գիրք մ'ընտրել առնուլ՝ մտաւոր պաշարդ ձորացնելու կամ պարզապէս միտքդ զգաղցնելու համար։ Այստեղ սեւերդ չէ առսերէն գիտնել, վասն զի գրքերը մեծ մասով առսերէն են։ Իսկ երբ սեղանայարարի զանապէս կը հնչէ, սրահն արդէն թողած է իւր հիւրանոցի եւ զահլիքը բերքն եւ առած սեղանա-
մէկ կերպարանքը։ Գրքէն փռւած են մէջտեղի ութ սեղաններն, որոնց շարժուն թիկունքով նստարաններուն վրայ հարկի հոգի ալ կրնան տեղադրուիլ։ Չմոռնամ յիշել նաեւ պատերէն կախուած երկու պատկերներն, որոնք կապ ունին շոգենաւի անուան հետ։ Մէկն՝ «առաքելոց հանգ-
զոյն սուրբ» ստուած Կոստանդին իշխանն է, միւսը՝ Մենծ իշխան՝ հանգուցեալ Կոստանդին Նիկիայե-
մէն։ Այս երկու պատկերները միշտ առանձին յար-
գանքով կը պահուին այստեղ։ Լոյնս այս սրահին մէջ փոքրիկ կողերու լուսամուտներէն (illuminations) չէ որ կու գայ. նաւուս յետապոկոմէն շրջապատուհան եւ նաւապարկէն մեծ ապակեպատ լոյս-
իշխոք կ'ամբողջացնեն սրահին լուսաւորութիւնը։ Սրահին կից եւ առակին կարգի տիկնանց օթեակ-
ները, մինչեւ երեք կողմը օթեակները մտնելու համար պէտք է սանդուղքէն գիմել եւ իջնել նաւին ստորին կամ երրորդ դասիկներ։ Կանանց օթեակներուն մօտ ուրիշ առանձին օթեակներ ալ կան, որոնք կը յատկացուին շոգենաւաց ընկերու-
թեան փոքրներուն կամ բարձրաստիճան անձանց։ Եւ ի՞նչն մէկն ուզէ այս սենեակներէն մէկն ունե-
նալ, պէտք է սովորականին եռապատիկ վարձ վճարէ։ Այս կարգի մէջ սենեակ մ'ալ բաղնիքի տեղ կը ծառայէ։ Մեր ննջարաններն երեք մինչեւ վեց մարդու համար էին, բարձր, լուսաւոր, ան-
դորմ սոփահալներով. մարմարեայ լուսաբաննե-
րով, սիրուն հայկերէնով եւ օթոցներով։ Գիշեր-
ները թէ ննջարանները թէ սրահը, թէ գաւիթը եւ թէ բովանդակ շոգենաւը՝ եւկարապան լուսով կը լուսաւորուէին, որ կը տեսէր կանոնաւորապէս
մինչեւ կէս գիշերը. 12 ու կը լինէր Ժամը՝ իսկոյն
ամէն տեղ կը դադարէ եւկարապանութեան հա-
տանքն, այն ժամանակ կամայ աւանայ ամէնքը կը
քաշուէին իրենց օթեակները, թէպէտ պակաս
չէին նաեւ այնպիսիներն, որ առանձին հանգը կը
ղգային նստաշարիկն ջնջ ու գոտ օգը վայելելով
կամ իտասցիլի եւ կամ մտածութեանց մէջ
ընկողիլ, այն միջոցին երբ միջին գիշերն իր սե-
ւեւ փրարկուն ծածկած իր ամէն կողմ է բաց ի
երկնային աշխարհաց ցուլացուցած մանրիկ փայլե-
րէն ուրիշ տեղ երկրային լոյս չէր երևար։ Բայց
միայն լոյս չէր եւկարապանութեան մեղի տուածը.
մեր զանգակներն ալ ունէի՜ք մեր արամադու-
թեան տակ, որոնց ձայնը կը հասներ սպառուց
սենեակը (buffet)՝ ծառայողը մեր կարգադրու-
թեան բերելու համար։ Եւկարապան զանգակները
հաղորդակցութեան մէջ կը գնէին բոլոր օթեակ-
ներն ու սրահը՝ սպասուց սենեկին հետ։ Ուզեսու-
նեղուն որ հասարակ ոչ փոքր հանգընք էր նաեւ
շոգենաւին մեքենական բաժինը։ Այստեղ կրնայ-
իք թէ՛ մեքենաներու յատակադիւնները գիտել,

եւ թէ բուն մեքենաներն՝ իրենց ամէն գործողու-
թիւններովը։ Մեքենաւէտին բացատրութեան
համաձայն՝ մեր շոգենաւի մեքենան 2400 ազգա-
րար ոյժ (force indicatrice) ունէր, 4 պիճնով,
որոնց 3ը միշտ կը գործէին եւ մէկը կը մնար պա-
հեստի։ Մեքենան փայլէնի մէջ 58—60 թաւա-
լում (tour de rotation) անելով, շոգենաւը
40—45 պոզ հանգածուի կը սպառէր եւ 11—12
մոյն կը յառաւանար։ Ամենաբար ընթացքը 16
մոյն է մէկ ժամու մէջ, բայց սպասած անխոյն
քանակութիւնը կրկինէն աւելի է այն ժամանակ,
այսինքն մինչեւ 110 պոզ. Մեր մէջէն մէկը հար-
ցուց թէ ինչպիսի է շոգենաւուն ամէն մէկ այլ-
մեծութիւնը. — 22 անգղ. սալը, երկու պատա-
խանք. որ մեր սովորական թալլէն քիչէ մեծ չէր։
Երկրորդ կարգը նոյնպէս մեծ յարմարու-
թիւններ ունի։ Ունի իւր սրահն, որ նոյնպէս
սեղանաւան տեղ կը ծառայէ, եւ ննջարաններն,
որ աւելի ընդարձակ են, 8 հոգւոյ համար։ Բայց
ի հարկէ շունչն առաջին կարգին շեղուցթիւնն ու
զարգարանքը։

Իսկ երրորդ կարգի ուղեւորներուն համար
ննջարանի տեղ կը ծառայեն մեքենային երկու
կողմը, երկրորդ կարգի՝ երկար գաւիթներն, մէ-
տեղէն տախտակամած զուգահեռական բաժան-
մունք եւ ամէնէն վարձ երրորդ յարկին մէջ ալ
մէկ հասարակաց սենեակ։ Ա. եւ Բ. կարգերու
ուղեւորներն անպատճառ ճաշ կ'ընդունին, սուանց
ճաշի տոմսին չի արտիւր։ Բայց Գ. կարգի ծանա-
պարհորդներն՝ ուտելիքն իրենց հետ ունին, թէեւ
կարող են նոյնպէս օգտուիլ շոգենաւի խահանջէն,
որոշ վճարքով ամէն անգամ, որ թանգ մ'ալ չէ։
Մենք եւս թէ՛մ ճաշի համար որոշուած ժամերն
գուրու կերակուր պահանջէինք, պէտք էինք նաեւ
նապէս վճարել առանձին։ —

Այս բոլոր բացատրութիւնները լսելէս վերջը՝
կը մնար իմանալ գեռ մեզ համար ամենակարեւ-
որը, այսինքն. ի՞նչ ունէր «Մենծ իշխ» Կոստանդինը
իւր հիւրերը ծովը ողջունելի դէմ պաշտպանելու։
Այս հարցման ալ զոհհարցում արուեցաւ մեզ,
որով տեղեկացանք, որ շոգենաւը կրկին յատակ
ունէր, որոնց մէջտեղը 24) ասակաւայիկ շուր
կրնար ընդունիլ. 6 շեղ պողպատեայ պատեր կը
բաժնէին շոգենաւը։ Աւելնայիկ կողերէն կա-
խուած էին 7 մակիկ, որոնց 4ը յատակայեւ ուշ-
ուրուց պաշտուն պիտի ծառայէին, ունելով իրենց
մէջ պատրաստական սնամէջ աղիղկներն է։ ամբողջ
կազմուածքը, այսինքն կայմ, առաքատաւ, թիփակ.
կողմնացոյցը, եւ այլն. — Այս 7 մակիկնե-
րուն մէջ 300 հոգի կրնային մտնել, այս, բայց
թէ՛մ նաեւ իր ծանապարհորդներու հաւաքածոյն
ամբողջական ունէրու կամ նոյն իսկ թէ՛մ մ'ալ
պակաս, որով միշտ գտնէ 600 մարդ կը հաշուի,
եւ նաւաբեկութեան ժամանակ ամենց կէտ մտնէ
նաւաբեկին ապաստուելու, միւս կէտն ինչ պիտի
անէր։ Նաւապեան բնականապէս չափաւ մեզ թէ
այս մնացած 300 հոգիին զատապարտուած էին
ծովի ձկներուն կեր երթալու, բայց գահացոյցիչ
պատասխան ալ չկրցաւ տալ։ Այս վերջիններուն
բոլոր յոյսը պէտք է մնար այն 4 նստարաններուն

վրայ, սնամէջ արկղիկներով, որոնք նաւին յետասկողմը դրուած են ծածկին վրայ, եւ որոնք լատտի պիտի կրնան փոխարեւիլ. այս նստարաններն ալ կ'ընդունեն 50 հոգի: Միւսները, Միւսներն ալ թող իրենց յոյսը դնեն սուրճի օղակներու վրայ, որոնցմէ բաւականաչափ կ'ոյ շաքենտին մէջ: Այս օղակներու վրայ սեցած թէ միայն նստարկեալը կ'ստէ զործածելը, (պէտք եւ թեւերու տակ տնցնել, որ օղակը գլխի վրայ չանցնի եւ չկողքէ), կարելի է առ ժամանակ մի դիմանալ ջրի երեսի վրայ, այն փրկարար յուսով թէ՛ շուտով եւ շատ շուտով, ապառիչ նստը պիտի երեւայ հորիզոնին վրայ, եւ զիրենք մի առ մի քանի ծովի երեսէն...

Բայց թողնենք այս տխուր պատկերն, որ մշինն է հասելի եւ մշ ալ անշուշտ իմ ընթերցողներուն, եւ դառնանք դիտել խորմի ծովեղբերը:

ԺԲ.

Դիպի ի Եպիթու:

Թեւոյոսիայէ մեկնելէ վերջ՝ շաղանաւն իր ետին կը թողու Սառաթի՝ ծովախորշն եւ կը դիմ յառաջ: Սառաթի նշանաւոր է իր բնագարակ բաւերէր այգիներովն, որոնք խաչոր բաժին մ'ունին խորմու գիւղիներու մէջ. այսպէս զինիս այնքան թունդ չէ, բայց շատ ախորժելի է, բուն vin de table: Սառաթի մէջ, հին, ուր երբեմն ջնջակացիք կ'իջնէին, եւ որոնք հինամեծ հոկայ արուածիւններու աւերակները գեռ մինչեւ հիմայ ուղեւորներու ուշադրութիւնը կը դրուեն, այժմ գերմանական գաղութականութիւն է տարածած իր թեւերը: Ընորհի իր դիրքին եւ պողաբեր հովտին՝ Սառաթի եւս ունեցեր է իր պատմական անցեալը:

Այստեղ եւս Բոյները քաղաք էին հիմնած, որ յայտնի էր արդէն է. դարուն Սառաթի առաւել եւ մինչեւ անգամ կարողացեր էր իւր առաւել տալ Սեւ ծովուն, ի զոր նստէ Բուսներն՝ երբեմն Սառաթեան ծով են կուած, Սառաթի առաւելն, որ իրենց մէջ Սառաթ կոչուած կը կրէր: Սառաթի հովիտն՝ իր ետեւի կողմէն պատած է 4 բարձրագագաթ, ժայռապատ լեռներով, որոնք կը պաշտպանեն հովիտը ցուրտ հովերէ, այս լեռներին մէկուն ծայրը մի առաւել ժայռ, որ զարմանալի ձեւ մ'առած կը մտնէ ծովի մէջ, — Առաւել հայտը (ցած մարդու ժայռ) կը կոչուի: Առ հայտակ թամթարական տարապետութեան սիշառակներն այնպէս անխախտ կը պահուին գեռ, որ խորմի որ կողմն ալ որ երկմանք, կը գտնելը շարունակ թամթարական անուններ խորին կերպով գրոյծուած քաղաքներու, գեղերու, լեռներու, գետերու վրայ, եւ ամեն կողմ եւ անխախտ պահպանուած մինչեւ հիմայ:

Սառաթի վերջ՝ ծովեղբերի վրայ երեսն կ'ելլէ Առաւել գիւղն որ իր մէջն այգիներով եւ շաղջ լեռներով է պատած: Բնակիչները բոլոր Թաթարներն են, որոնք այգեպանութեամբ կը զաղայն եւ կը պատարասեն խորիմ գիւղիներուն լատաղոյնը. բայց խաղողի այգիները միայն իրենց ձեռքը չէ. բազմաթիւն կ'առաւածաւորենք հայ, առաւ կամ այլապէս, հեռաջնաւ իրենց ձեռք են անցուցած բնափր մասն այս այգիներուն: — Առաւելի ետեւն է կանգնած, Սիմֆերոպոլն ոչ շատ հեռու, նշանաւոր Զառաթ-Գը (վրանդեռ) սարն, ամենէն բարձր խորիմ լեռներու մէջ, խորիմ ամարանդին այցելուներուն ամենէն զուարճալի պտղածնելի մէկն ալ Զառաթ գաղի վրայ բարձրանալն է. այս լեռան գագաթնէն գիտողի աչքի առջեւ կը պարզուին վերին աստիճանի հմայլի տեսարանները. անտառներ հորիզոնը կը հանդիմնեն 126 վերստ, իր մէջն ունենալով Գերբի թեւակզին, Ազգեան ծովը, Սեւաստապոլի նուահանգիստն իր նաւերը, եւ դէպ ի երկրին ներսուն անվերջ տարածութիւն մուշ կ'անշու անտառներու, այգիներու մէջ պատած գիւղեր եւ ամառանոցներ, կաւանային բլուրներ, Եպիթու կուրած լեռանաղծային բազմաթիւ գորշ ժայռերն, եւ վերջապէս իր ստորափ վրայ Առաւելի իր հին աշտարակներովն, ու օտիէ (peuplier blanc) ծառաղինով: Բայց որ նուազ նշանաւոր՝ չէ Զառաթ գաղի իր մէջն 2 անգամ ունի, որոնք ոչ թէ միայն խորիմ ոյլ եւ գուցէ ամբողջ աշխարհի ամենահեռաքրքրականն եւ ամենամեծ շէնքարարք (stalactites) կը բազմապէս: Այս անձաններէն մէկը կը կոչուի Բին-Բաւ-Բաւ (Հազարգլխաձի անձաւ) եւ միւր Սօլ-Բաւ-Բաւ (պաղ անձաւ): Բին-Բաւ-Բաւի մուտքը նեղ է եւ յետոս. եւ ներս մտնելու համար պէտք է կատարելապէս սողալ. բայց երբ ներս կը մտնէ մարդ, ահա կը պարզուին իր առջեւ ընդարձակ սրահներ շէնքարարով զարդարած, ամբողջ սիւներ եւ ուրիշ սքանչելի բազմաձեւ զարդարանք շէնքարարէ: Անձաւի յառաք լի է մարդկային եւ անասնական սուրներով, կը պատմեն, որ Յուկան թուականին գտեր են այստեղ ամբողջ մարդկային կմաղքներ պատերուն կռթնած, եւ բազմաթիւ գաղերը. բայց ամեն մի այցելու պարտ է համարել իրեն մի մի կտոր առնել այս կմաղքն եւ գաղերէն, չդիտած ի՞նչ հանդիքի համար եւ այժմ Ստապիտոսը սուրներ են միայն մնացել: Եւստի կ'ոյլ թէ այս անձաւը հեթանոսութեան ժամանակ կատարուն է եղեր, ուր մարդկային զոհեր կը մատուցուէին: Բայց ի սրահներէն բազմաթիւն ուրիշ մուտքեր եւ գաղիւթներ ալ կան անձաւի խորերը, բայց այցելուները խոհմուշ թիւն չեն համարել շատ ներսը խորի: Միւս անձաւը Սօլ-Բաւ-Բաւ աւելի գեղեցիկ է. ասոր սրահներուն մէջ կ'այ այնպիսին, որ 50) ստը բարձրութիւն ունի. սրահներու եւ գաղիւթներ շէնքարարի վերին աստիճանի գեղեցիկ են բազմապիս ձեւերով կը ներկայանան եւ ծաղկի լոյսի առջեւ այնպէս կը փայլին ինչպէս գիւղական արեւի առջեւ:

Առաւելին 15 վերստ հեռու կանգնուած է անտառան կողմա-Գալմանեան վանքը. տեղական

¹ Միջին զարու արաբացի աշտարակները Աստիֆերա՝ Սառաթի ետեւն են: Նիմայի ծով կը կուէ եւ Սառաթի եւ համաստէ կ'ափսոսի հեռ, եւ հիմունքով մի այլ արաբացի երկրային, ինչ Սօլի Սահրանի մի վայրէ միջ. դարուն, կ'ստէ: Սառաթի բնակիչները գաղապար զեղբու եւ գաղապար թիւններու կը բաժնուին, բայց սիրող կ'ստէ քրիստոնեւութիւնն է:

աւանդութեան համեմատ այս երկու անարժանի բախիշներն այստեղ են նահատակուել եւ վանա- կանները մինչեւ հիմայ ալ կը պատմեն թէ ինչ հրաշքներ են կատարուել վանքի շէնքի տակէն բոլոր աղբիւրի ջրի մէջ:

Մեր շողեռանք ժողով եւ ալ եւս բաց ժողի եւ չ'ուզեր եղբրքէն բաժնուիլ, զոր քերելով պիտի հասնինք Նայիթա: Գեղեցիկ է այստեղ խրիմի ծովագործը: Ահա կը բարձրանայ կառու բլուրն, որ լանջը կատարելապէս ծածկած է խաղողի սրթերով: Այս գեղածածկ տեսարանն վերջը յանկարծ մեջտեղ կ'ելլէ ահագին քարաժայռ մի, որ թաթարական Աշու-թու անունը կը կրէ: Թա- թարներն իրաւունք ունին այս կողմը տալու, վասն զի Ժայռն այնպիսի դիրք ունի, որ հեռուանց՝ կարծես արջ է պտակեր եզրերի վրայ եւ դռնը տնկած շուր կը խմէ ծովէն:

Նայիթայէն հազիւ 10 վերջ աղբի, կարծես այս նշանաւոր ամառնային քաղաքի մօտ լինելն իմացնելու համար մեզ կը ներկայանայ նախ անոր մանրանկարը (miniature), Գուրգուֆի զինքն, կա- նաչագորդ ամբիթեմատի դիրքով, որ շնայելով իր փոքրութեան կը բովանդակէ իր մէջ ամառնային բնակութեան յարմարութիւններու մեծ մասը. գեղեցիկ հասարակաց պարտէզներ եւ այգիներ դրանշէլէ հարաւային բոյսերով, ընտիր պանդոսներ, եկեղանական լուսանարանութիւն, եւ գինուարական երաժշտութիւն: Ուռուցք մեծ բանաստեղծը, Պուշկին, 1820ին ապրած է այստեղ եւ այժմ ամէն մի առաւ այցելու հասարակաց պարտէզէն հեռացած ժամանակ, պարտ կը համարի մի ճիշդի կարո անելի հետն այն կիպարիսի ծառէն զոր կը սիրէր Պուշկին եւ որ մինչեւ հիմայ ալ իր անունով՝ «Պուշկինի կիպարիս», կը կոչուի: Պուշկին յա- տուի բանաստեղծութիւն ունի դրած Գուրգուֆի վրայ, որու մէջ չի մտնար յիշել իր կիպարիսը: А пропос, կ'առնեն՝ շողեռանէ դրաքարանէն Պուշկինի բանաստեղծութիւններու համաքանդոյն եւ Մարտին Նիկիտիչէ հետ կը կարգանք այն գող- արիկ տողներն, որ առաւ բանաստեղծը նուիրած է իր սիրած ամարանոցի բնութեան՝ եւ որոնցմէ մէկ տուն իրբեւ նմոյշ՝ ի թարգմանեմ՝ այստեղ՝ ըն- թերցադնելուս համար:

Գուռ տաղ ինձ ծանօթ է, կը յիշեմ թէ ինչպէս լուսափայլ կը ծագիս այն խաղաղ վայրի վրայ Ուր ամէն բանէ միշտ՝ սիրուն հաճոցը կը գգայ, Ուր հովիտներու մէջ կանգնած է յաղթ սօսին, Ուր աղօտ կիպարիսն եւ աշիւն մրտնալի Թափիօրէն կը նիքհեն, եւ ուր հեղ ու քաղցրիկ կը ծփայ, կ'աղմկէ կետուան մեղմ ալը:

Նկարաց մէջ ծանօթ է Ալվադովսկիին Նշա- նաւոր նկարն, որ կը ներկայացնէ բանաստեղծը Գուրգուֆի Ժայռի վրայ կանգնած, այս տեսարանը գիտելով:

Ալվադովսկիի այս նկարն է ցոյց եր դրուած Վիեննայի երաժշտ. եւ թատեր. աշխարհահայտնի (1892) Ուռուական բաժնի մէջ:

Գուրգուֆին մինչեւ Նայիթա ծովեղբրը խաղողի ընդարձակ այգիներու եւ ամարանոցներու անընդհատ շարք մը կը կազմէ, որոնց մէջ նշա- նաւոր է արգունի այգին Մառաթու: Կառավար- րութիւնն այստեղ շատ կանոնաւոր եւ ընդարձակ հիմանց վրայ հաստատուած այգեանտեսութիւն եւ գինեգործութիւն կը յառաջացնէ, ուսկից շատ անգամ՝ օրինակ կ'առնեն մասնաւոր կալուածա- տերք:

Այս նպատակով, այս այգւոյն մօտերը յա- տուի այգեպանութեան եւ գինեգործութեան զարդ ալ է հիմնուած, ուր տեսական ուսման հետ գործնականն եւս զուգընթացաբար կ'ընթա- նայ: Այս վարժարանին ելած գինեգործներն եւ այգեպաններն են, մեծ մասով, խրիմի այգիներու մէջ գործողները: — Ինչպէս ինձ պատմեցին Մա- րանդայի մէջ առաւարան փոքր եկեղեցի կայ, որուն ճիշդ խորանի տակէն յատուի եւ շատ պղզ ջրի աղբուր կը զդնի եւ տաճարին պատի տակէն հոսելով՝ պարտիի մէջ բարեկալատ Ժողովրդեան նիւթատան մարմնակն ծառաւը կը խաղցընէ: Չեմ՝ տարակուսիր, որ այս եկեղեցին ջրբնական աղբուրները շատ կ'առնենայ մանաւանդ ամառ ժամանակ:

Այժմ՝ ուղղակի կը գիմնը Նայիթա: Ծո- վեղբրի կանաչադար բարձունքի հովասուն ամա- րանոցներու եւ ճոխ ու ընդարձակ այգիներու տեսքը գամած է զմեզ վերնայարկին եւ ոչ ոք կ'ուզէ մեզմէ այս հազուագիւտ տեսարանն անուշ- շադիր թողալ: Վարէն կապտո ծով, լերէն կապտո երկինք, երկուքն ալ շինել ու խաղաղ իսկ ջրովն կանաչ եւ գեղազուարճ եզերը — մի արդեօք պիտի չհրապուրուէր այս տեսարանով: Բայց կար ուրիշ բան մ'եւս, որ մեր հետաքրքրութիւնը կը շարժեր եւ մեծ գուարճութիւն կը պատճառէր: Թուշուռ ձուկեր էին, գեղգիներն, որ մեկը միւսի ետեւէն ջրէն դուրս կը ցատկէին, իր խաղաղիս եւ կարծես շողեռանէ հետ մըջը կ'ուզէին ամենայն ուժով թռչունելով եւ լողալով մեզի հետ գեղի յառաջ: Անողաւտ ջանք, վասն զի մնըր գեղի ի ցամաք կը դիմէին, իսկ գեղգիները անշուշտ չէին մտածեր մինչեւ հոս մեզ ընկերակցելու, մեզէ հետ ցամաք ելլելու:

(Ընթանալիք) 4. ՅՈՒՐԾՈՒՄ

Յ Ղ Ք Ա Վ Յ Ո Ւ Ք Ի Ն

Մեր ընթերցողաց ծանօթ հայազէ Կ. Կոստանի լատինները մէկ նամակէն կը ընենք հոս ներուժաւ մասն ըստ ինդիստաց հայագիտին:

«... Փիլոնի «Եղբայր Վարդա» Գեոմետրո- ցիութեան իմ հրատարակութիւնս քիչ Ժա- մանակէն լցաւ պիտի տեսնէ, որուն քննադիրը՝

Ի խաբար յունարեն բնագրին հրատարակութեան վրայ է հ հարկէ:

